

UDC 94(=511.141)(497.113)
323.15(=511.141)(497.113)

Đerđ Serbhorvat
Akademija Nauke Mađarske
Institut za istraĭivanje manjina
Budimpešta, Mađarska

Višestruki identitet i nacionalna indiferentnost kod vojvođanskih Mađara - odsustvo humora i ozbiljnost u knjiŭevnosti

SAŖETAK: U studiji se razmatra pitanje identiteta vojvođanskih Mađara, s obzirom na „ozbiljnost“ pisaca, kojima je najvaŭnije pitanje uvek nacionalni identitet. Naspram tih tzv. 'nacionalnih bardova' neka istraĭivanja pokazuju da mladi vojvođanski Mađari nisu tolko zaokupljeni nacionalnim identitetom. Mnogima od njih to nije toliko vaŭno i u novijoj struĭnoj literaturi se to zove nacionalnom indiferentnošću. Zapravo, oni imaju dvojni ili višestruki identitet. Više od polovine njih sebe smatra članom i mađarske, a i srpske nacije, a najviše njih se izjašnjava vojvođanskim Mađarem, dakle regionalni identitet je itekako vaŭan.

KLJUČNE REČI: višestruki identiteti, nacionalna indiferentnost, manjine, nacionalizam, stereotipi, ozbiljnost

Imaju li ŭene smisla za humor, glasilo je pitanje jednog od uĕesnika konferencije o humoru vojvođansko-mađarskih pisaca u okviru Kanjiškog susreta pisaca u septembru 2018. godine (Ĉ. Segi 2018.). Novinski izveštaĕ, muškarac u srednjim godinama, koji je kao pisac uĕestvovao na konferenciji, svom članku na ne baš skroman naĕin, dao je isti naslov koji je nosio i njegov referat. Naŭalost, nemam mnogo informacija o tome da li su prisutni pisci – uglavnom stariji muškarci – ostali zapanjeni, kada su ĕuli ovo pitanje, sva je prilika da nisu, jer nisam ĕuo da je bilo debate povodom toga. A nevezano za ovo, i samo po sebi je zanimljivo da u jedinim dnevnim novinama ove zajednice moŭe biti objavljen izveštaj sa takvim naslovom.

Postavljanje ovakvog pitanja nije problematiĕno samo zbog političke (ne)korektnosti, nego i zato ŭto je besmisleno – netaĕno i generalizujuće. Kao da smo se zapitali da li ĕovek ima smisla za humor, a da nismo definisali ni ŭta znaĕi smisao za humor. Da li je humor kada zasmejemo nekoga ili kada smo duhoviti ili pak kada ironiĕnim tonom protivreĕimo? Ili kada preterujemo sa cinizmom, ali ipak unutar nekih granica, jer na taj naĕin smo uspeli da dotaknemo neŭto vaŭno? Ili je dovoljno i to kada se smejeemo tuđim vicevima? Ŗtaviše – kada ismevamo druge?

Jer humor i smeh idu zajedno, ali to nije sve. Ja, na primer, retko kad se zasmejem, a kada se smejem naglas, delujem baš blesavo. Primetio sam međutim da dok čitam beletristiku duša mi se smeje, bez obzira na to da li je ono što čitam duhovito, šaljivo, smešno ili nije. Možda najviše se smeškam u dubini duše kada čitam svog omiljenog ruskog pisca jevrejskog porekla, Sergeja Dovlatova – s vremena na vreme moram i da zastanem na tren.

Treba primetiti da se pitanje humora javlja i u tradiciji filozofije. Platon i Aristotel su ga osudili, jer su smatrali da je to znak prezira prema drugome, to jest da je humor izraz naše zamišljene superiornosti. Zahvaljujući njima, teorija superiornosti je sve do nedaleke prošlosti vladala. Hegel je, na dosta smešan način, pošavši tragom starogrčkih mislilaca, filozofirao o tome da je humor u vezi sa količinom tečnosti u čoveku. Ne sećam se tačno kako je glasila ova teorija – poenta je verovatno u tome da je čovek sa većom količinom vode u telu (možda u mozgu?) ima više smisla za humor. Nemci su i u to vreme pili dosta piva, i taj stav da je nemačko pivo ono pravo i danas je deo njihovog nacionalnog identiteta i imidža – ali uprkos tome, smatraju ih jednom od najmanje duhovitih nacija.

No, komedija je isto toliko drevni žanr, kao što je to slučaj sa tragedijom. Ali možemo pomenući i satiru, a i pisci komedije i filozofi prosvetiteljstva su stvorili velika književna dela, setimo se samo *Kandida*. Nedavno sam gledao predstavu *Dundo Maroje* Marina Držića u izvođenju vojvođansko-mađarskog Salašarskog pozorišta. I mada ni ja ne volim kada kažu za adaptiran stariji komad da je baš aktuelan (naravno da je aktuelan, u suprotnom se ne bi ni bavili adaptiranjem), ova skoro pet stotina godina stara *commedia dell'arte* je bila stvarno jedna karikatura naše sadašnjosti: hedonistički nastrojen sin jedinac koji otputuje u inostranstvo i rasipa očev novac, a *najaktuelniji* su svi ti šareni likovi oko njega koji samo lenčare. Vladavina novca i čežnja za vlašću – to su najčešće sintagme kojima se opisuje taj komad. A ove pojave su sigurno među prvima koje se mogu u najeksplicitnijim oblicima primetiti oko nas.

Ali mi sada pričamo o identitetu. Staro je zapažanje, bez obzira na to šta je o tome mislio Platon, da su ljudi koji imaju smisla za humor, koji znaju da budu duhoviti i dobro reaguju na šale, visoko cenjeni. U današnje vreme su i najozbiljniji naučnici koji su operisani od humora naučili da izgovore bar jednu ili dve duhovite rečenice, nemoguće je da se neko ponaša krajnje ozbiljno i rasejano. I sada sam se opet setio Hegela koji nije primetio da nosi gumene opanke na univerzitetu, a studenti ga ismejavaju... Centri književnih društava su mesta gde nema kraja anegdota o starijim kolegama, ali i najobičniji čovek može da računa na nekakav ugled ako ume da u kontinuitetu priča viceve, bilo da je reč o neslanjoj šali, jer je to dokaz da ga (barem) memorija dobro služi. Danas svi znaju da smeh leči, znaju i oni koji humor koriste nesvesno.

Ali humor nije uvek vrlina, upozorava Andre Komt-Sponvil u knjizi „Mala rasprava o velikim vrlinama“. Jer, na primer i ubica iz zatvora može imati smisla za humor, čak može da bude i duhovit. No, treba razlikovati humor jednog ubice od ubitačnog humora. Što zapravo i nije humor, nego je ironija – kaže Komt-Sponvil u tekstu o Spinozi. A ironija, kaže on, uvek je uperena protiv nekoga, to je taj loš, sarkastičan, razarajući smeh. Ironija je grohotna, oružje mržnje i borbe, što često može da bude od koristi u životu. Komt-Sponvil zato i postavlja pitanje: da li predstavlja problem ako je oružje korisno? Kakvo li je to oružje koje nije korisno?

Složeno je to pitanje. Demokrit je ismevao ljude jer je za njega ceo život bio smešan. Međutim, Heraklit je uvek imao tužno lice, jer je osećao sažaljenje i saučešće prema celom postojanju. I tako stižemo do ozbiljnosti, što je suprotnost humoru i smejanju. Ili možda ipak nije tako? Jer ako kažemo za nekoga da je ozbiljan čovek, to može da znači razboritost, mudrost, pouzdanost i uspešnost, sve u jednom. I zapravo humor uopšte ne isključuje ozbiljnost.

To pitanje bi trebalo nekako da povežem sa etničkim identitetom. Uputimo se prvo na jevrejske viceve (ovog puta bolje da stavimo sa strane pitanje da li je jevrejski identitet etničkog, religijskog, kul-

turnog karaktera, ili sve to zajedno...). Po popularnom tumaĕenju u jevrejskim vicevima Jevreji priĕaju zabavne priĕe o Jevrejima, suština je dakle da ismevaju sebe. To bi bilo dakle samoironija. Meĕutim, samoironiju naspram ironije, tretiramo kao pozitivnu pojavu, no ako je ironija ubica, samoironija mora da je samoubica, ali ni to nije tako. Na maĕarskom jeziĕkom podruĕju su na primer popularni sekeljski vicevi, ĕiji je glavni junak mudar i samoironiĕan seljak koji poseduje neku drevnu moĕ. I meĕu tim vicevima mogu se naĕi takvi gde ĕe na kraju ŕena ispasti smešna. U okviru tog ŕanra, po savremenoj oceni ima i dosta seksistiĕkih viceva – ŕena moŕe da bude poniŕena i tuĕena.

Pa tu je druga grupa etniĕkih viceva kada pripadnici jedne nacije sa zadovoljstvom priĕaju viceve o pripadnicima drugog naroda: o Ircima, o Bosancima, o Crnogorcima, o Romima itd. Naravno, antropolozi viceva su davno ukazali na to da su ti vicevi ĕesto samo varijante (koreni ponekad vode do starih jevrejskih viceva), dakle ono ŕto pripadnik jedne nacije ispriĕa o drugom, taj drugi prepriĕava isto, ubacivši pripadnike druge etniĕke zajednice u isti taj vic. A tu je treĕa klasiĕna verzija kada idu Rus, Amerikanac i Srbin ili Maĕar... Mada nisu u potpunosti etniĕke prirode, ranije su bili popularni i vicevi o blesavim i neobrazovanim jugoslovenskim gastarbajterima koji se nikako ne snalaze u stranoj sredini. Ti vicevi su nekako nestali, moŕda zbog toga ŕto je danas gastarbajtera i stranaca u celom svetu sve više. A meĕu ovim migrantima mlaĕi i obrazovaniji su u veĕini, a oni koji nisu deo ovog korpusa imaju dete, roĕaka, prijatelja meĕu njima, bez koga moŕda ne bi ni uspevali kod kuĕe. Bilo bi dakle ĕudno ismevati gastarbajtere, jer sve ovo, to jest migracija, postalo je deo ljudskih odnosa, a samim tim i našeg identiteta. A to naravno utiĕe i na naš etniĕki identitet, jer u sluĕaju da mi sami moŕda i nismo bili u inostranstvu, neko nama blizak jeste, a koji nas redovno izveštava o ŕivotu, kako je ŕiveti u drugaĕijoj kulturi, kakva je tamošnja veĕina, kakvi su ostali gastarbajteri, migranti, kako se integrišu ili se ne integrišu izbeglice u veĕinsko društvo. Jedan od najboljih maĕarskih romana u poslednje vreme, *Sreĕan Sever* (Boldog Ėszak) autora Arpada Kuna govori baš o norveškoj situaciji, ali mogao bih tu da navedem još dosta knjiŕevnih dela i onih koji se odnose na vojvoĕanske Maĕare.

No, da se vratimo u juŕnoslovensku sredinu. Iako ima inverzije, u našu kulturu se sve ovo ugraĕuje na neki drugaĕiji naĕin. Srbi u svojim vicevima pominju „Šiptare“, a Maĕari su „jaki“ u vicevima o „Ciganima“. Donekle bismo mogli i da budemo sreĕni da kao oruŕje koristimo humor, a ne kalašnjikov, no osnov ovakvih viceva je ĕesto najsurovija etniĕka predrasuda – Cigani su kriminalci, nemarni, lenji, seksualno nemoralni.

O specifiĕno vojvoĕansko-maĕarskim vicevima nemam saznanja. U vicevima o Lalama moŕda i bude jednog ili dva Maĕara, ali ovi vicevi i nisu neŕto naroĕito poznati i popularni u našim krugovima, barem u maĕarskoj štampi u Vojvodini nisu prisutni. Lala, to jest vojvoĕanski Srbin jedva da se pojavljuje u vojvoĕansko maĕarskim vicevima, ŕto ukazuje na to da i vojvoĕanski Maĕari imaju neku distancu od Lala, nema tu nekog zajedniĕkog prostora. Uprkos rezultatima istraŕivanja o vojvoĕanskim Maĕarima, pogotovo o mladima, koji govore da veĕina njih sebe vidi kao *vojvoĕanskog Maĕara*, sa naglaskom na atributu. Inaĕe primeĕuje se i u drugim regionima kod Maĕara, dakle kada je reĕ o Maĕarima koji ŕive kao manjinska zajednica izvan matične drŕzave, da je regionalni identitet sve jaĕi. Ali odgovor na pitanje o identitetu u velikoj meri zavisi od toga kako je samo pitanje postavljeno. Interesantno je da vojvoĕanski Maĕari, pri tom mislim i na mlade, Maĕarsku i Srbiju podjednako tretiraju kao svoju domovinu i svoj zaviĕaj, smatraju da su deo maĕarskog, ali i srpskog naroda. Ali ovo opet zavisi od naĕina postavljanja pitanja – po mom iskustvu, ljudi su u svakodnevnici dosta indiferentni po tim pitanjima, ne razglabaju po ceo dan o pitanjima vezanim za domovinu, zaviĕaj, naciju ili identitet.

Ali da se vratimo našoĕ temi. Viceva o Romima ima na pretek i u vojvoĕanskoj maĕarskoj štampi, a u poslednje vreme se pojavljuju vicevi najsurovije sorte u kojima su Cigani predstavljani kao kriminalci.

A i vicevi o plavušama su na nivou. Kada, dakle, smatram skandaloznim da se na Kanjiškom susretu pisaca pitanje postavlja na taj naĕin, tj. da li ŕene imaju smisao za humor, time ŕelim da skrenem

pažnju na činjenicu da se stereotipi o ženama još čvrsto drže. Pustimo sad te primere o korisnim predrasudama tipa nijedan medved nas do sada nije pojeo, ali ipak izbegavamo bliske susrete sa medvedima, jer smatramo da su oni opasni. Ovde treba da skrenem pažnju na činjenicu da od jeseni 2018. godine u Mađarskoj nije moguće upisati rodne studije (gender studies) – barem na državnim univerzitetima sigurno ne – jer je Vlada praktično zabranila ovu oblast, smatrajući da rod nije društvena kategorija. Jasno je da nemaju pojma o čemu je reč, ali suština je u zabrani, u brutalnom sakaćenju univerzitetske autonomije. U prethodnoj mađarskoj Vladi nije bilo nijedne žene, u sadašnjoj samo jedna. Program Viktora Orbana glasi da je glavni zadatak žene da rađa decu. Bolje da žena ne gradi karijeru, već da gradi naciju.

A sva je prilika da vojvođansko mađarski (muški) pisac još gradi svoje verovanje na premisu da žene možda i nemaju smisao za humor. Moguće je da baš i zato ne čitaju njegova dela, jer ih ne razumeju. Naravno, može da iskrсне i da njihov roman baš i nije humorističan, pa nema razloga za smeh. A da li su šala i smeh uopšte dozvoljeni, kada je situacija teška, to jest krajnje ozbiljna? A pisac ima svoju misiju. A kad već nije moguće da bude zabrinut zbog sudbine celog sveta, to bi trebalo da čini vezano barem za svoju užu zajednicu. No, i to je napredak da se na pomenutom susretu pisaca govorilo o humoru, međutim već je manje progresivno da su aludirajući na viceve o plavušama baš u vezi sa ženama, postavili to najkontroverznije pitanje. Mogli su to pitanje postaviti i vezano za neku društvenu grupu, na primer mogli su da postave pitanje sebi – u stvari ne možemo da kažemo da nisu govorili o sebi. Ali mogli su da postave ovo pitanje i u odnosu na celokupnu vojvođansku mađarsku zajednicu ili u odnosu na celo srpsko društvo. Ili, ako baš hoćemo, da se pitanje odnosi na jednu grupu, neka to budu političari.

Jer nekad, u nekim sredinama, na primer u britanskom parlamentu, političar koji se uvek pravio ozbiljan, bez trunke humora i imalo duhovitosti, nije stigao daleko. Čerčil je dao možda najbolji primer šta i kako treba shvatiti ozbiljno, a šta ne. Jer u odnosu na njega, većina naših pisaca je *mrtav ozbiljan*.

Čerčil je već bio premijer u vreme kada su nacisti bombardovali njegovu zemlju, a britanska vojсka je tražila da se preusmeri novac iz budžeta, tako da se troši manje na umetnost i kulturu, a više na oružje. Ali za šta se borimo onda, pitao je on svoje oficire. I njegovo pitanje je bilo krajnje ozbiljno. U današnje vreme u Istočnoj Evropi takvo pitanje se uopšte ne postavlja, jer više nije važna kultura, ni kada se radi o nacionalnoj kulturi, a kamoli o kojekakvim interkulturalnim ili multikulturalnim stvarima, danas je jedino važna nacija. (Uzgred bih precizirao: uglavnom je visoka kultura ono što se tretira kao nevažno, dakle nediletantska umetnost i nauka.) I pod znakom je pitanja da li danas živimo renesansu nacionalnog identiteta, da li se on preporodio? A, kako vidimo, on cveta, menjajući svoje oblike.

Tako nam se barem čini kada slušamo *ozbiljne* političare ili ne manje *ozbiljne* pisce. Nije sporno da na polju gradnje i čuvanja nacionalne kulture i identiteta pored istorije i takozvana nacionalna književnost ima svoje prioritarno mesto. Ali bez obzira na to da je Danilo Kiš sebe smatrao poslednjim jugoslovenskim piscem ili da vojvođanski mađarski pisci već decenijama raspravljaju o tome da li postoji vojvođanska književnost i šta to uopšte znači, da li postoji nešto što se zove vojvođanski (ili još u ranije doba: jugoslovenski) pisac – ima prostora i izvan nacionalne ili manjinske književnosti.

U Mađarskoj je trenutno u toku jedna podmukla kulturna bitka: obožavaoci takoreći nacionalne i konzervativne Vlade, koji, uzgred, dobro profitiraju od nje, traže od pisaca da se bave nacionalnom književnošću i da napišu remek-dela o slavnoj istoriji mađarskog naroda. Ova kulturna bitka, gde se pre svega radi o novcu, a ne o kulturi, u međuvremenu je prešla granicu i prisutna je i u kulturnom životu vojvođanskih Mađara. Prosto rečeno: pisac u prvom planu treba da bude mađarski i nacionalni, a tek u drugom planu pisac. Kao da smo se vratili u 19. vek, sa razlikom da umesto gumenih opanaka sada gumenim čizmama gazimo u blatu.

Ako je nacionalna stvar samo konstrukcija, dakle nije nešto esencijalno, drevno i sa dubokim korenima, barem tako tvrdi deo istraživača nacionalizama, onda je i nacionalna književnost čista kon-

strukcija. Znamo za pisce koji kada sednu za sto, prvenstveno su Mađari, Srbi itd., pa tako imamo i istoričare knjiŕevnosti koji jednostavno ne mogu da interpretiraju jedno delo ili jedan opus bez korišćenja nacionalnog kljuĕa, ali ovo je samo jedna u mnoštvu narativa. Nedvosmisleno, jedna efektivna narativa u javnom ŕivotu koji je preopterećen istorijom i politikom, ima pretenzije za nju, ali kao što današnji Kulturkampf u Mađarskoj lepo pokazuje: uprkos podršci vladajuće političke elite, uprkos izgradnji novog institucionalnog sistema kulture i gomili novca za njeno finansiranje, estetski vredno delo, taĕnije remek-delu na ovakav naĕin teško da će se roditi. A da li je nešto remek-delu ili nije, ionako neće biti poznato već sutradan. Kao što reĕe Gabor Virag: nemamo saznanja ni o jednom poznatom pesniku koĕa nisu otkrili barem nakon njegove smrti...

Ali o svim tim pitanjima smo već dosta pisali: o uticaju jugoslovenstva na Vojvođane u socijalistiĕkoj eri, a u okviru te grupe na Mađare, na intelektualce, na pisce. Pored regionalizma stalno se govori i o nacionalnom obeleŕju, ali moŕda manje govorimo o tome što najviše utiĕe na identitet dolazeće generacije. To jest o nastavi istorije i knjiŕevnosti. Moŕemo uzeti zdravo za gotovo da današnje uĕenike baš i ne interesuje takozvana nacionalna knjiŕevnost, tako ni vojvođanska i vojvođansko-mađarska knjiŕevnost, štaviše, ne razumeju velike klasike iz 19. veka, moŕda još Petefi moŕe nekako proći kod njih. Doduše, ni mi nismo razumeli veliki nacionalni narativ, mađa nismo imali u '90-im ni internet, ni mobilne telefone, kao što imaju današnji klinĕi.

Naša generacija je još ĕitala knjige – mađa i ova tvrdnja moŕe da nas prevari. Jugoslovensko školstvo je bilo u stalnoj promeni, samo reforma i opet reforma, pa je došlo do vojvođanske autonomije. Međutim, nastava istorije i knjiŕevnosti kao predmeta je utoliko bila jedinstvena da je kult narodnooslobodilaĕkog rata i partizana bio konstantno dominantan. Taĕnije, tako mi je ostalo u seĕanju – pa da proverim, uzeo sam u ruke stare udŕbenike. Moram odmah da istaknem da ne samo da me je seĕanje dobro sluŕio, nego su moje hipoteze dobile dokaze: u našim ĕitankama humor nije prisutan, a patetika svugde dominira. Taĕnije: patetika i miris krvi.

O tome, kako je kult rata i smrti u udŕbenicima uticao na jugoslovensku dezintegraciju, Wolfgang Hepken piše u svojoj studiji (Hepken 1997). A hrvatska spisateljica Dubravka Ugrešić je u svojoj knjizi *Ministarstvo boli* pisala o tome da je njen poznanik u svoje slobodno vreme analizirao *Antologiju jugoslovenske poezije* (Zagreb, 1966) pa je ispalo da je od 173 pesnika, njih 55 bilo srpske, 62 hrvatske, 40 slovenaĕke i 16 makedonske nacionalnosti (posebno Bošnjaka i Crnogoraca nije bilo, kao ni manjinaca koji nisu pisali na srpsko-hrvatskom ili na drugom juŕnoslovenskom jeziku). U antologiju je uvršteno 167 pesnika i samo 6 pesnikinja, ali jedna od tih ŕena je nosila muški pseudonim. Ima dosta pesnika sa tri imena, kao kod partizana gde jedno od tih imena uvek potiĕe iz ilegale. Pedeset odsto pesama ima za temu domovinu ili majku. Ali ono što je bilo najšokantnije otkriĕe za Ugrešićevu, odnosno za njenog poznanika, jeste ĕinjenica da „cirka deset posto pjesama to odlazi na neki horor, neka groblja, neka mraĕna sranja“. Interesantno, ali Ugrešićeva ne piše o tome da li je njen poznanik, po nekom estetskom merilu, *izraĕunao* koliko od tih pesama moŕe da se nazove remek-delom, koliko dobrom pesmom i koliko je diletantskih tekstova koje treba da završe na đubrištu knjiŕevnosti. Vremena se, po tom pitanju, ne menjaju - i tada pa se i danas gleda samo nacionalnost, eventualno neka razmera između muškaraca i ŕena. Taj famozni nacionalni kljuĕ, što su forsirali u socijalizmu, još je i dan danas na snazi.

Povodom obrazovanja ĕemo sada ispitati dva udŕbenika knjiŕevnosti, jer su oni oduvek bili jedan od sredstava, a moŕda i najefikasnije sredstvo – ideološkog vaspitanja (pored udŕbenika iz istorije). Povrh toga uzećemo za primer dva udŕbenika na mađarskom jeziku. Ako gledamo ĕinjenicu da su Mađari neznatno malo uĕestvovali u pokretu partizana (štaviše, Mađari su bili na gubitniĕkoj strani i nazvani fašistima), moŕda bismo mogli pretpostaviti da je ovaj element manje naglašavan u mađarskim udŕbenicima, nego u juŕnoslovenskim i naroĕito u srpskim udŕbenicima – baš zato što je u njima potreban prostor i za mađarsku knjiŕevnost. Za poĕetak vaŕno je napomenuti da nismo izvršili komparativnu

analizu srpskih udŹbenika, ali je u našem sluĉaju itekako oĉigledno da u odnosu na izdanje iz 1964. izdanje iz 1989 (kada sistem ne samo da je krcao, nego je veĉ bio na ivici ponora: sledeće godine su ispaljeni i prvi meci) je još konzervativnije, u smislu da kult Drugog svetskog rata, mitologija partizanstva i smrt dobija još naglašeniju ulogu. Mada, poznajući politički kontekst, možda smo mogli da postavimo i drugaĉiju hipotezu: da je posle 1974, kada je pokrajinska samostalnost Vojvodine ojaĉala, zahvaljujući decentralizaciji smanjio se i ideološki pritisak, pa su autori udŹbenika mogli da misle svojom glavom.

Oba udŹbenika su namenjena srednjoškolicima. Prvi, koji je izdat 1964. namenjen je uĉenicima ĉetvrtog razreda, a drugi, iz 1989. je za uĉenike trećeeg razreda. Obe knjige je uređivao dr Imre Bori (udŹbenik iz 1964. zajedno sa dr. Ištvanom Seli).

Prva knjiga ima 358 stranica, ĉetiri poglavlja i delom su u nju svrstana cela knjiŹevna dela (pesme), delom odlomci (romani, prozna dela i drame):

1) Jugoslovenska mađarska knjiŹevnost na 58 stranica, autori: Karolj Sirmai, Mihalj Majtenji, Laslo Gal, JoŹef Debreceni (odlomak je ratna knjiŹevnost, o deportaciji), Janoš Herceg, Lajoš Turzo, Antal Zakanj, JoŹef Pap, Karolj Aĉ, Ferenc Feher, Nandor Major, Ervin Šinko;

2) Mađarska knjiŹevnost na 98 stranica, autori: Đula Ilješ, Laslo Nemet, Peter Vereš, Aron Tamaši, Tibor Deri, Lajoš Zilahi, Šandor Vereš, Ferenc Juhas, Janoš Pilinski (ratna knjiŹevnost, pesme „Harbah“, „Francuski zatoĉenik“, „Apokrif“), Laslo Nađ, Ištvan Šimon, Laslo Benjamin;

3) Svetska knjiŹevnost na 140 stranica, autori, između ostalih: Štejnbeĉ, Artur Miler, Hemingvej, Fokner, Kapote, Sartr, Kami, Jonesko, Broh, Moravija, Dilan Tomas, Enzensberger, Gras, Direnmat, zatim sovjeti: Kuznjecov, Jevtušenko, Aksjonov;

4) Mađarsko-jugoslovenski knjiŹevni odnosi na 40 stranica, knjiŹevni prevodi i sa jednog i sa drugog jezika. S jedne strane, mađari prevedeni na srpski jezik: Adi, Atila JoŹef, Radnoti (dve pesme, pisane u logoru). I s druge strane, juŹnoslovenska knjiŹevnost u mađarskom prevodu: na primer KrleŹa, Ivo Andrić, a iz juŹnoslovenske ratne knjiŹevnosti samo pesma „Jama“ Ivana Gorana Kovaĉića.

Kao što vidimo, dela knjiŹevnosti koja nose elemente mita jugoslovenskog partizanstva iz Drugog svetskog rata, osim Kovaĉićeve poznate pesme, a ĉak i od nje možemo proĉitati samo dva odlomka, uopšte se ne pojavljuju. Istovremeno, ovo je moderni, takoreći savremeni udŹbenik knjiŹevnosti, sa jakim, nepristrasnim osvrtanjem na svetsku i mađarsku knjiŹevnost. Jugoslovensko-mađarska knjiŹevnost je veĉim delom zastupljena delima koja su nastala po programu „couleur locale“, ali tu su i odlomci romana Ervina Šinkoa: „Optimisti“ i „Roman jednog romana“. Iz svetske knjiŹevnosti tu su i neka ratna dela (Hemingvej: *Za kim zvona zvone*, DŹejms DŹons: *Pištoltj*, Sartr: *Zid*, *Zatoĉenici iz Altone*, Gras: *Limeni doboš*), ali dela troje sovjetskih pisaca ne dotiĉu tu tematiku. Putem dve Radnotijeve pesme koje su prevedene na srpski, tu je i mađarska ratna, to jest logorska knjiŹevnost (i u jednoj kratkoj beleŹci upoređuju ih sa Kovaĉićem). Osim toga tu je i pesma „Poslednji minuti“ na srpskom jeziku – delo nepoznatog zatoĉenika, napisana u aprilu 1944, u ĉeliji za osuđene na smrt u gradu Šatoraljaujhelju. Treba napomenuti da poslednje redove desetog poglavlja Kovaĉićeve pesme „Jama“ objavljuju i na srpskom i na mađarskom jeziku: „Pjevajte. Jer ĉutim, / Da sad tek Źivim, makar možda mrijem. / Svetu Slobodu i Osvetu slutim... / Vaša mi pjesma vraća svetlo oka, / Ko narod silna, ko sunce visoka.“

Znaĉi, možemo uoĉiti da se narodnooslobodilaĉka knjiŹevnost takoreći samo simboliĉno pojavljuje u udŹbeniku iz 1964, iako se rat završio pre dvadeset godina, ratna knjiŹevnost je bila obimna, i na raspolaganju je bilo više nego dovoljno dela na srpsko-hrvatskom jeziku koja su mogla biti prevedena. Ipak, ĉetvrt veka kasnije, 1989, kada su se veĉ formirale političke stranke u Istoĉnoj i Centralnoj Evropi i tekle su pripreme za izbore, tada su uĉenici u Vojvodini dobili takav novi (!) udŹbenik na mađarskom jeziku u kojem trećinu zauzimaju dela nastala u duhu ideologije partizanske mitologije, kulta smrti i herojstva. Drugu trećinu ĉitanke za treći razred srednje škole posvetili su jugoslovensko-mađarskoj knjiŹevnosti koja je nastala posle oslobođenja i u krugu ĉasopisa *Uj Simpozion*. Poslednja trećina je

heterogena, ima tu pored Hemigveja, Kamija, Solohova, Brehta, Lasla Nemeta, Tibora Derija, Šandora Vereša i mađarske knjiŹevnosti u duhu socijalistiĉkog realizma (Mihalj Vaci, Imre Sarkadi), i juŹnoslovenskih pisaca (Ivo Andriĉ), ali i Źto je novo, jugoslovenskih/vojvođanskih pisaca (Rumuni, Albanci, Rusini, itd.), a Źto se nije promenilo: imamo i pesmu o smrti partizana.

Moramo da istaknemo, sve ovo je sadržaj ĉitanke na mađarskom jeziku, ĉiji autor, dr Imre Bori, je mađarske nacionalnosti. On je inaĉe bio i u Mađarskoj priznat stručnjak mađarske avangardne knjiŹevnosti, ujedno i papa vojvođansko-mađarske knjiŹevnosti, po ĉijem shvatanju vojvođansko-mađarska knjiŹevnost jeste delom odeljena, samostalna, to jest nije neotuđivi deo univerzalne mađarske knjiŹevnosti). Mada su udŹbenici u Vojvodini pisani i izdavani bez centralne kontrole, ipak se moralo prilagoditi jugoslovensko-socijalistiĉkoj ideologiji, pa zato ni negovanje mitologije partizanstva nije moglo da izostane. Ko se koliko bavio temom – naravno, bila je to uglavnom odluka profesora, ali razmere udŹbenika jasno pokazuju pravac. U predgovoru (pod naslovom „KnjiŹevnost i revolucija“) dotiĉnog poglavlja („Revolucija naših nacija i nacionalnosti, knjiŹevnost narodnooslobodilaĉkog rata“) Imre Bori joŹ piŹe na naĉin koji nas podseĉa na proŹlo doba: „Uglavnom se rodila bogata i raznovrsna knjiŹevnost na kraju Drugog svetskog rata, taĉnije: u periodu jugoslovenske narodnooslobodilaĉke borbe. Herojska smrt, pogubljenja, oplakivanja heroja su glavne teme i pesnika i naroda – na jeziku jugoslovenskih naroda i narodnosti, a i na mađarskom jeziku. Ova dela odlikuje herojski patos, to jest uzviŹenost, sveĉanost sa puno emocija, samo to je bilo prikladno tom herojstvu o kojem su ova knjiŹevna dela govorila. Bori istiĉe i drugi aspekt: „njihov opus obavlja svetlost izranjajuĉe slobode, oni su u naboju obnavljanja (sic!) i nadahnjuje ih ohrabrujuĉa i obećavajuĉa (sic!) budućnost.“ Ali ni uĉenici, niti profesori nisu imali lak posao pri obrađivanju gradiva: kod pesme „Razglednice“ MikloŹa Radnotija jedno od pitanja radi lakŹeg usvajanja gradiva bilo je: „Źta je znaĉilo za pesnika iz aspekta njegove biografije informacija da u blizini od 9 kilometara upravo gore plastovi sena i kuĉe?“ Pored ovog, takoreĉi apsurdnog pitanja, nema ni reĉi o tome zaŹto neko postaje prinudni radnik ili Źta se desilo Radnotiju i ostalima, koje u usiljenom marŹu vodili od Bora do Abde u Mađarskoj, gde su na kraju zavrŹili u masovnoj grobnici.

Ipak, umesto obnavljanja, „svetle budućnosti“, i „svetlosti izranjajuĉe slobode“ u udŹbeniku iz 1989. ponajviše moŹemo uoĉiti negovanje kulta smrti. U gore spomenutom prvom poglavlju, koji sadrŹi ukupno 16 knjiŹevnih dela (proznih odlomaka i pesmi). Ima tu jednog teksta (Đula Lukaĉ: „Gde su naši grobovi“), u kojoj je reĉ o poslednjim satima Źivota komunista osuĉenih na smrt. A tu je i pesma Ivana Gorana Kovaĉiĉa. Pesnik, koji je delom mađarskog porekla, napisao je pesmu koja je postala poznata u celom svetu. Za razliku od udŹbenika iz 1964, ovde veĉ moŹemo proĉitati celu pesmu. Sumornoj atmosferi doprinose odreĉene reĉi koje pesnik koristi: krv, krvavu, ranu, krvavo, krvnik, bodeŹ u vrat zabode, krvi, bljesak munjevita noŹa, krvnikova, oĉi su nam boli, bolno, muĉenika, bol, krvnik, raku, probadali uŹke, krvnici, debelim Źilom, ubod, mrtvaci, Źrtve, praznih duplja, mrtvu tugu, mrtvi, bol, muku, krvnik, bol, krvoŹednike, Źica me probode, uguŹena, lubanje mrtvaĉke, koljaĉ, noŹem odcijepi lice, Źrtve, mrtve, noŹ, jami, jamu, krvnik, kolje, Źrtva, mesnata vreĉa, ubod meĉu pleĉa, trune, mrtvo, jezivo, krv, meso, boda noŹa, mrtva tjelesa, kaŹe mesa, krvi, jami, noŹ koji kolje, klanje, mrtvo klasje, krv iz grla pljuŹti, oŹtar ubod...

Sa ovom listom izraza voleo bih da doslikam „atmosfera“ pesme, taĉnije celog udŹbenika, da se vidi Źta je servirano uĉenicima joŹ i 1989. godine – istovremeno, ne Źelim da opovrgnem ni vrednost ovog knjiŹevnog dela, ni ĉinjenicu da kad je reĉ o knjiŹevnosti Drugog svetskog rata i uopŹte jugoslovenske knjiŹevnosti, ovo delo jeste neizbeŹno (kao Źto su i mnoga druga dela; i opet, drugo je pitanje, Źta je to Źto je opstalo do danaŹnjeg dana, u aktuelnim udŹbenicima knjiŹevnosti). Ali ako izostane odgovarajuĉa obrada Źtiva, „poruka“ poslednjih strofa, tamo gde se priĉa o osveti, u glavama uĉenika moŹe da se svodi na veoma ambivalentan naĉin. Radi se o ovim stihovima: „Bitka se bije. Osvetnik se javlja! /

Osvijetli me radost snaŭna poput zdravlja.“ Zatim: „Planu u srcu sva ognjiŕta rodna, / Osvetom buknu krvi prolivene / Svaka mi ŕila, i ko usred podna / Sunca Slobode razbi sve mi sjene.“ I na kraju: „Partizani, druŕe! / Poĕivaj! Muke su ti osveĕene!“ Naime, istinu pruŕa osveta – takav je sistem vrednosti.

Sumirajmo kakva je atmosfera ostalih pesama i proznih odlomaka u prvom poglavlju, nabrajajuĕi neke od izraza: krvava bala, bolno-krvavo mokre, gnusoba smrti, metak u potiljak, procveta u smrt (Mikloŕ Radnoti: „Razglednice“); u patnju i u smrt (Vladimir Nazor: „Titov naprijed“); mrtvih, junaĕki padoŕe, mi smo pali, mrtvom, mrtve, u smrti, suze, mrtvi (Branko Ćopić: „Pesma mrtvih proletera“). U pesmi „Stojanka majka Kneŕopoljka“ Skendera Kuloneviĕa, koja je kategorisana kao ŕalopjka, majka proziva na osvetu dok traŕi tri sina koji su pali u borbi, postavlja pitanje ko ĕe ih osvetiti i na kraju pronalazi osvetnika u planini Kozara: „...ko u kotlu plamenom, / mijeŕaŕ svetu osvetu! / Osvetu, seko, osvetu! / Okaj mi sina Srĕana, / okay mi sina Mrĕana, / okay mi sina Mlaĕena: / Kiŕe je ŕeljno sveto Ilinje, / a Kneŕpolje osvete presvete! / Sveti nas, seko Kozaro, / okay nas smrtno, krvavo...“ Reĕi, koje stvaraju mrku atmosferu, moŕemo reĕi: veĕ su nam poznate – poginuŕe, mrtve, krvavim, po ljeŕevima ĕepa crvavim, ŕalosna, rane, rastaĕu vas bljuvci ŕutih crvi, mrtve raŕalostiti, strijeljali, u grobu, krvi, samrti, mrtvih, krvavo, poginem, ljutih, jadova, krvi, do smrti, krvavu, ljutom, ljut ugriz, raka, samrt, krvlju, krv.

Zatim sledi odlomak iz biografskog romana *Hladni krematorijum* Joŕefa Debrecenija, koji opisuje njegov dolazak u koncentracioni logor, ali ni u Zadacima, koji slede posle odlomka, ni u kratkoj biografiji pisca nema ni reĕi o holokaustu, i Imre Bori (delom pozivajuĕi na Iŕtavana Selija) opet istiĕe samo pojmove „obezliĕenja“, neĕoveĕnosti, fiziĕke patnje, smrti i okrutnosti. Posle sledi pesma „Baĕka simfonija“ Ferenc Fehera, u kojoj se priĕa o partizanskoj brigadi koja se sastoji od Maĕara: ubio dete, krvi, pao bi zbog njega, trup, mora se umreti, umrimo svi, teĕe krv, mrtvac, u krv, ubijao, kost se lomi, uŕine, olovom u grudima, ubice, umri, pao je, ŕrtve, mrtvac. Zatim u udŕbeniku moŕemo proĕitati kratku narodnu pesmu „U baranjskom podunavskom trouglu“, koja je o ponosnoj majci mladog palog partizana: krv mu teĕe, krv je peĕat, herojska smrt, seje smrt, metak ga pogodio u srce, grob, groblje. Inaĕe, tekst ove pesme je pisan po melodiji maĕarske narodne pesme „Ispod ĕitarskih brĕa“. Naravno, o tome nema reĕi, da u Petefi brigadi, koja se sastojala od Maĕara, veĕinu ĕlanova su regrutovali silom i bez ikakve obuke slali na front, u prve redove i bez oruŕja.

Pesma „Pesniĕe, duŕnost znaŕ?“ Otona ŕupanĕiĕa takoĕe ohrabruje ĕak i pesnika: „Biĕe tu joŕ proleĕa / biĕe svitanja; / gledaj ĕopor vukova, / kad tera zle lovce. / Hitaj niz Savu, plovi niz Dravu – / zub za zub, glavu za glavu!“ U poslednjoj pesmi prvog poglavlja, u pesmi „Oĕi“ makedonski pesnik Aco ŕopov piŕe o partizanki koja je iskrvarila do smrti, o voljenoj drugarici, o ljubavi prema saborkinji, a opet zahtevajuĕi osvetu: „...ti u redovima veĕ ne bjeŕe naŕim, / al' osvetu svetu borci u ŕuĕ toĕe...“ (Reĕi koje stvaraju turbnu atmosferu su: bol, tuga, krvavi, rana, ledeno, glad, umoran, krvavo, ubica, isvarila, tuga, krv, krvavo). I u drugom poglavlju udŕbenika moŕemo naĕi jednu ratnu pesmu: „Sutjesku“ od Mirka Banjeviĕa, ĕija atmosfera i poruka veĕ je mogla biti poznata uĕenicima zbog kulnog igranog filma sa sliĕnim naslovom. Reĕ je o herojstvu partizana u bici na Sutjesci, kada su se borili za ŕivot ranjenika: ranjeni, mrtve, pali, beli kosti, kosturi, bezimeni grob, plaĕ, mrtvi poj, mrtve sjenke, gomile mrtvi, raspala trupla, lobanje, kostur, skelet, prebijeni gnjat, rasute kosti, zagubljena kost... – ovo su neki od bitnih izraza.

Inaĕe, udŕbenik iz 1989, bio je i moj udŕbenik na pravnom odseku srednje ŕkole u Senti, ali se ne seĕam jasno koliko je profesorka maĕarskog jezika forsirala taj deo gradiva – ĕini mi se da se manje bavila time i viŕe paŕnje je posvetila klasicima maĕarske i svetske knjiŕevnosti, a i onima iz posleratnog perioda, koji su od tada postali klasici, kao ŕto je na primer Laslo Nemet, Janoŕ Pilinski, Iŕtvan Erkenj, itd. Nevezano za to, centralna tematika knjige je Drugi svetski rat i sugeriŕe jasan sistem vrednosti: herojski je umreti za domovinu, za slobodu, treba da se ŕrtvujemo, pa ĕe majka i ostali ljudi biti ponosni

na nas. Ovo je do srži krvav svet, svugde leže mrtvaci. Ali neprijatelja treba pobediti i to i nije nemoguće (jer je neprijatelj: kukavica, lažov, fašist), treba se osvetiti za žrtve. Slika vojnika i žene današnje mađarske, a i srpske vlade ne razlikuje se puno od ove. Puno se priča o tome da konstantno živimo u opasnosti, a među najvažnijim temama su domovina, zavičaj, Kosovo (za Srbiju), Transilvanija i Mađari koji žive van granica (za Mađarsku). I što je zastrašujuće: uloga žena se nije promenila – treba da rađaju sinove, koji će postati borci, braniće svoju domovinu, naciju, a ako poginu, nek majke budu ponosne, mi, preživeli ćemo se osvetiti za njih, ako treba.

Istovremeno, uopšteno možemo izjaviti da u eri socijalizma, dok je nacionalizam sve više ojačao u jugoslovenskoj javnosti, u ovim mađarskim udžbenicima ne samo da se izrazito nije pojavila mađarska nacionalna književnost, nego njena prisutnost nije bila ni simbolična. Umesto toga baš putem mitologije partizanstva, prostor je osvajao internacionalizam, tačnije anacionalizam ili ljubav prema supranacionalnoj domovini, Jugoslaviji. Jeste da se mađarska književnost i njeno nacionalno obeležje pojavljuje u knjizi (naglašavamo: udžbenici koje ispitujuemo bave se dvadesetim vekom, a ne devetnaestim vekom i za to doba karakterističnom nacionalnom romantikom), ali, ako ne računamo ironična dela Ištvana Erkenja, radi se o ozbiljnoj, šta više, tmurnoj književnosti. Sam po sebi ovo ne bi bio problem, samo što nedostaje baš ono što je jedan od najvažnijih delova i ličnog identiteta, ono što smo spominjali na početku ovog studija: humor. A pod tim, naravno, ne podrazumevamo viceve...

Jedno od osnovnih pitanja kojima se Jirgen Habermas bavio, jeste: da li su kompleksna društva sposobna da razviju jedan, osnovni identitet (vernünftigeIdentität)? Već spomenuti Wolfgang Hepken ponovo postavlja ovo pitanje i njegov odgovor je da je baš Jugoslavija dobar primer za to da je to nemoguće – zato što je trebalo integrirati razne društvene klase, verske i etničke zajednice. Zatim ispituje udžbenike istorije u Jugoslaviji, i po njima pokušava spoznati, koliko je obrazovni sistem bio spreman za ovaj zadatak. Suština njegove analize je da među udžbenicima istorije koja su pisana pre Prvog svet-skog rata, hrvatski udžbenici više zastupaju duhovnost jugoslovenstva nego što to čine srpski udžbenici, koje više prostora daju srpskoj nacionalnoj tradiciji i na tim osnovama grade svoju istoriju. Ali ni srpske, ni hrvatske, ni slovenske knjige nisu širile među južnoslovenskim narodima suštinsko znanje jedno o drugima. Citira Čarlsa Jelavića: „Obrazovni sistem Srbije i Hrvatske nije adekvatno pripremila učenike za južnoslovensko prisajedinjenje koje se desilo 1918. godine“.

Ali podučavanje istorije ni između dva svetska rata nije postalo efikasnije. Tek posle 1929. su počeli sa implementacijom politike jugoslovenskog nacionalnog razvoja, ali knjige pisane u „jugoslovenskom duhu“ u najvećem delu su se oslanjale na istoriju Srba. Politička atmosfera nije bila podobna, umesto međusobnog upoznavanja nastupale su međuetničke tenzije, a nastanjivanje tradicije je ponajviše građena na osnovama srpske kraljevske dinastije. (Tada mađarski udžbenici uopšte nisu dolazile u obzir, a naročito ne iz istorije i književnosti.)

Zatim posle 1945. komunisti su izmislili dva supraetnička elementa: putem bratstva-jedinstva sazdati solidarnost između različitih nacionalnih, etničkih grupacija i dodatno razviti jugoslovenstvo na osnovama zavičaja i tradicije „narodnooslobodilačkog rata sa ciljem slobode i nezavisnosti“. Škole, javni trgovi, gradovi, fabrike, to jest sve što je moglo da se imenuje, umesto nacionalnih heroja i događaja nosilo je ime partizanskih heroja i datuma (Mađari, pošto je bilo malo mađarskih partizanskih heroja i martira, često su pribegavali Petefiju). Ali počev od šezdesetih, kako su na pitanje federalizacije pristizali novi odgovori, sve više se respektovao identitet etničkih grupa i nacionalnosti – kako smo već videli, u našem slučaju u udžbenicima na mesto književnosti socijalističkog realizma i agitpropa nastupa mađarska, svetska i regionalna književnost.

Hepken – koji s obzirom na to da nije bio Jugosloven, možda se može smatrati objektivnim analitičarem – detaljno piše i o tome da su ovi udžbenici dosadni, štampani na „sive papire“ i podosta su zaostali za sofisticiranijim rezultatima tadašnje historiografije (mada, moram dodati: ovo možemo reći

uopšteno o svim udžbenicima na svetu, između ostalih i za one iz oblasti književnosti). Kako i centralni partijski komitet, tako su i mesni partijski centri izvršavali manji pritisak, istovremeno knjige nisu podsticale razvoj samostalnog i nezavisnog razmišljanja kod učenika (nažalost, ta situacija se nije mnogo promenila ni do danas).

Novi, konzervativni preokret se desio u sedamdesetim godinama, nakon što se razračunalo sa hrvatskim prolećem i sa srpskim liberalima, odnosno kada su u krugovima svih nacija i nacionalnosti pronašli „nacionaliste“. Pri reformi školstva, koji se vezuje za ime Stipa Štuvara, baš antinacionalistička (po Hepkenu: prvenstveno antihrvatska) akcija postala je još ideologičnija: pored sve praznijih stereotipa bratstva-jedinstva postao je dominantan i marksizam (sa uvođenjem predmeta sa takvim imenom). Po Hepkenovom proračunu, suština je bila da u udžbenicima bude „malo reći o jugoslovenskoj istoriji, malo o vašoj i malo više o mojoj“. Nacionalno pitanje je izostavljeno iz obrazovanja, cilj partije je bio da putem obrazovanja dokaže: nacionalna politika je u dobrim rukama i neće da dovede do nacionalističkih skretanja i konflikata. Na taj način srpsko-hrvatskom konfliktu koji je izbio između dva svetska rata posvećene su samo 2-3 stranice u srpskim i hrvatskim udžbenicima, dok je Komunistička partija dobila pet puta više stranica; samo su slovenski i makedonski udžbenici dali više prostora nacionalnom pitanju, ali ponajviše zbog sunarodnika koji žive u Austriji, u Bugarskoj ili Grčkoj. U ovim knjigama nacionalno pitanje nikad nije prikazano kao „normalan“ konflikt, nego se karakteriše kao „buržoazna klasna borba“, odnosno „nacionalističko skretanje“, i svi udžbenici, čak i srpski, prateći partijsko shvatanje istorije, sve nacionalne konflikte koje su označavale period između dva svetska rata, prikazala su jednostavno kao težnju srpske buržoazije ka hegemoniji, kao izvor netrpeljivosti, odnosno kao rezultate cenkanja i prljavih nagodbi između buržoazije tri velika južnoslovenska naroda.

Naravno Hepkenov naučni rad je problematičan ako gledamo njegovu metodologiju, jer on je uzeo za primer u različitim periodima samo neke od udžbenika raznih nacija i nacionalnosti, količinski nasumično, ipak, dobro ukazuje na jednostranosti: da su supraetnički partizani uvek prikazani kao dobra strana, ali se nikada ne priča o međusobnim razračunima. U međuvremenu, partizani kao pobednici i sam rat ne samo što se prikazuje kao neka normalna pojava, nego se svemu tome daje i legitimizacija, tačnije prenosi se poruka da konstantno treba biti spreman za rat i borbu protiv stranih okupatora ili unutrašnjih izdajica. Konačna Hepkenova konsekvencija je: „Sa udžbenicima Titove Jugoslavije nije bio problem to što su popularizovali nacionalizam (nisu to radili), nego što su toliko malo doprineli onoj političkoj kulturi koja priprema učenike na opasnosti etnonacionalizma“.

Humor u književnosti, u javnom životu, pa čak i u obrazovanju mogao bi da bude dobro sredstvo pri ukazivanju na osobine raznih ideologija – kao što su nacionalizmi ili pak internacionalističke i supranacionalne ideologije (kao što je jugoslovenizam), koji samu sebe uvek pokazuju ozbiljnim. Nacionalni identitet ne treba zagrađivati, ali bi trebalo ukazati na njegov značaj na drugačiji način. Jer pored ispitivanja „nacionalističkog“ diskursa u određenoj situaciji, važno je istražiti i koliko je primenjiv pojam nacionalne indiferentnosti i u kojoj meri su autori smatrali da su problemi izrazito „mađarski“ ili da dotiču neke druge nacionalnosti koje žive na ovim prostorima, ili da su dotični društveni problemi opšteg opsega. Teoretičarka Tara Zahra predstavlja nam ovaj pojam u svom naučnom radu *Imaginarne ne-zajednice: nacionalna indiferentnost kao kategorija analize* (Zahra 2019), i u slučaju Jugoslavije ovaj pojam je zanimljiv iz čak dva aspekta: odabir supranacionalnog jugoslovenskog identiteta značio je s jedne strane mogućnost za jedan novi, kvazinacionalan identitet (za ljude različitog jezika, nacionalnosti, veroispovesti, kulture, itd.), i mada postoji mogućnost za zadržavanje i originalnog, prvobitnog identiteta, ali baš putem ukidanja-sačuvanja sam nacionalni identitet postaje indiferentan. S druge strane – kao i danas – postavlja se pitanje, da li je za ljude nacionalna pripadnost bila zaista toliko važna? I da li se to može pripisati na primer baš na račun prosvete, koja je to pitanje takoreći bagatelizovala?

A ako je problem u obrazovnom sistemu, onda postoji mogućnost da taj problem proizilazi iz eventualnog problema sa naućnim jezikom i sa tim šta pišu pisci i istoriĉari knjiŹevnosti. To jest, pitanje je: da li mi, koji koristimo jezik nauke ili knjiŹevnosti, postavljamo pitanja na odgovarajući naćin, da li su naše hipoteze dobre? Piscima moŹemo najmanje zamerati, šta više na ovim poljima ne postoji zamera-nje ni što se pisaca naućnih radova tiće – moramo postavljati naša pitanja, ĉak i u sluĉaju da promašimo suštinu. Ali na primer kada ispitujem taj knjiŹevni-sociološki-sociografski korpus, koji su o sebi pisali vojvođanski Mađari, moram da uoćim – citirajući Zahru – koliko su „pretpostavke na nacionalnoj osnovi formirali jezićno blago društvenih nauka“. Antropolog RodŹers Brubejker veoma dobro poznaje ove prostore u svom eseju „Etnicitet bez grupa“, kao što i Zahra ukazuje, podstiće društvene naućnike i istoriĉare da prekinu sa predstavljanjem pojedinaca kao ćlanova grupa i sa predstavljanjem nacional-nih grupa kao koherentnih društvenih aktera. „Analiza bitisanja kroz grupu kao događaja, naspram shvatanju nacija kao istorijskih aktera, pobuđuje svest o tome da svrstavanje samog sebe u grupe moŹda se ne dešava, da se viši nivo bitisanja kroz grupu moŹda neće iskristalisati ĉak ni pored uloŹenog tru-da sa strane etnopolitićkih preduzetnika, ĉak ni u situacijama kada je u toku intenzivan etnopolitićki konflikt na elitnom nivou“ (Brubejker 2011: 62). To jest, danas se svemu – kulturi, identitetu, knjiŹev-nosti – pristupa ĉesto i iskljućivo kroz jednu grupu: kroz naciju. A pojedinac postoji samo na ovom, nacionalnom polju.

Na to da ovo moŹe da bude i da i jeste drugaćije ukazuje Brubejker, kojeg citira Zahra, i koji pred-stavlja od uobiĉajenog sasvim drugaćiju sliku postkomunistićeke KluŹ-Napoke. I naspram izuzetno etnicirane retorike, koji politićki govor stavlja u određene okvire, po njegovom mišljenju „veći deo Mađara“, „baš kao i Rumuna, preteŹno je indiferentan prema politici, i uglavnom se bave brigama sva-kodnevnice, koje ne definišu na etnićkoj osnovi“ (Brubejker 2004: 22).

Zatim Zahra ukazuje i na to da moramo biti podozrivi pri korišćenju pojma indiferentnosti, jer su ga ĉesto oslovljavali peŹorativnim imenima: nazivali su ga na primer regionalizmom, kozmopoliti-zmom, lokalizmom, zaostalošću, šta više, pobrkali su ga sa dvojezićnošću, sa mešanim brakom, sa oportunistmom i sa beskrupuloznošću. Indiferentnost je mogla da dobije negativno znaćenje – tako moŹe da bude sinonim i za nacionalnu apatiju, dvosmislenost, labilnost ili osećaj dvostruke nacionalne pripadnosti. U našem sluĉaju ovo pitanje je zanimljivo naroćito u kontekstu kada su posle 1990. optu-Źili za indiferentnost pojedine ćlanove elite koji su u to vreme bili u fazi formiranja slike o sebi. TraŹili su elemente nacionalnog ĉak i tamo gde to moŹda i nije bilo relevantno po suštini problema, koji je pogodio i druge nacije na isti naćin (kao na primer pitanje siromaštva, seobe iz jednog sela u drugo, gastarbajterstva, devijancije ili Źenske emancipacije, itd.). Znaći kada priĉamo o tome da bi trebalo sa aspekta kulture, identiteta ili knjiŹevnosti poći od nacionalne indiferentnosti, nipošto ne tvrdimo da je nacionalni identitet nevaŹan, ĉak ni uzimajući u obzir ĉinjenicu da nas ima puno koji smo dvojezićni ili višejezićni, da imamo višestruki identitet. Jer, eto, i ja pišem na mađarskom, pa mogu reći da sam grupi mađarskih pisaca i sociologa, ali se izjašnjavam kao Mađar samo onda kada me pitaju. Ako me ne pitaju, naravno i ne odgovaram na to pitanje. I naravno ne mogu biti indiferentan u opštem smislu, kada se bavim vojvođanskim Mađarima ili Vojvođanima, onima koji Źive u uŹem ili širem regionu. Ali ne Źivim od toga da to napišem pored svog imena, ovako: Đerđ Serbhorvat, Mađar.

Na ovim prostorima horizont se konstantno suŹava. Kako se trenutno suŹava, tako je trebalo u principu pre toga i da se širi, baš kao što opšti parametri jednog društva mogu da postanu sve lošiji, ako su pre toga bivali sve bolji i bolji naprema nećem drugom. Ali, o svemu sudeći, u sluĉaju nacional-nog identiteta drugaćija su pravila i zakoni. Na polju društvenih nauka već od davnina je poznat ter-min Matejevog efekta, koji je izmislio Robert K. Merton, citirajući biblijski stih iz jevanđelja, po kojem „... ko ima, daće mu se, i preteći će mu; a koji nema, uzeće mu se i ono što ima“. Metafora nam ukazuje na to da ko se nalazi u povoljnom poloŹaju, taj će biti u sve boljem poloŹaju, a oni koji Źive u nepovoljnoj

situaciji, još niŭe ĕe pasti. Bilo da je reĕ o nauĕnom ugledu (kao űto je kod Mertona), o obrazovanju ili uopűteno o materijalnoj situaciji.

Ĉini se da űivimo u dobu kada i na polju nacionalnog identiteta, i na polju indiferentnosti moűemo uoĕiti Matejev efekt. Postoji jedna grupa, kojoj je nacionalni identitet vaűniji od svega i iskljuĕuje sve drugo – ako bismo merili, videli bismo da njihov nacionalni identitet raste iz dana u dan. A ĕlanovi jedne druge grupe sve viűe su indiferentni, bilo da je reĕ o onima koji odlaze u inoűtranstvo, ili o onima koji ostaju kod kuĕe i potpuno osiromaűe. Ali poduĕavanje istorije ni izmeĕu dva svetska rata nije postao efikasnije. Tek posle 1929. su poĕeli sa implementacijom politike jugoslovenskog nacionalnog razvoja, ali knjige pisane u „jugoslovenskom duhu“ u najveĕem delu su se oslanjale na istoriju Srba. Politiĕka atmosfera nije bila podobna, umesto meĕusobnog upoznavanja nastupale su meĕuetniĕke tenzije, a nastanjivanje tradicije je ponajviűe graĕena na osnovama srpske kraljevske dinastije. (Tada maĕarski uĕzbenici uopűte nisu dolazili u obzir, a naroĕito ne iz istorije i knjiűevnosti.)

Zatim posle 1945. komunisti su izmislili dva supraetniĕka elementa: putem bratstva-jedinstva sa-zdati solidarnost izmeĕu razliĕitih nacionalnih, etniĕkih grupacija, i dodatno razviti jugoslovenstvo na osnovama zaviĕajā i tradicije „narodnooslobodilaĕkog rata sa ciljem slobode i nezavisnosti“. űkole, javni trgovi, gradovi, fabrike, to jest sve űto je moglo da se imenuje, umesto nacionalnih heroja i dogaĕaja nosilo je ime partizanskih heroja i datuma (Maĕari, poűto je bilo malo maĕarskih partizanskih heroja i martira, ĕesto su pribegli Petefiju). Ali poĕev od űezdesetih, kako su na pitanje federalizacije pristizali novi odgovori, sve viűe se respektovao identitet etniĕkih grupa i nacionalnosti – kako smo veĕ videli, u naűem sluĕaju u uĕzbenicima na mesto knjiűevnosti socijalistiĕkog realizma i agitpropa nastupa maĕarska, svetska i regionalna knjiűevnost.

Ipak, zanimljivo je da meĕu sve veĕim Maĕarima ili sve veĕim Srbima pronalazimo ne samo pi-sce ili politiuĕare, nego, kao i meĕu indiferentnima, tu su i najsiromaűniji, takoreĕi proleter, koji űive i konstantnoj nesigurnosti i viűe se ne nadaju ni tome da ĕe se zaposliti u inoűtranstvu. Poslednju nadu im daje to űto se hvataju za nacionalni identitet, za svoju naciju i gaje mrűnju hvatajuĕi se za sliku neprijatelja, koju im kreiraju politiuĕari. Danas je ta mrűnja uperena ne protiv pripadnika drugih nacija, nego protiv migranata, i to punom snagom. I na tome graĕe svoj nacionalni identitet – ako je to uopűte nacionalni identitet, a ne samo svest o iskljuĕivanju koje se hrani mrűnjom, i koje proizilazi iz njihove nesigurnosti i njihove predodűbe opasnosti.

U ljudskom mozgu bez ikakvih problema bitisaju razni, jedno s drugim opreĕni sadrűaji svesti istovremeno. Odliĕan primer za inkonzistentno razmiűljanje je to da sam i u krugovima vojvoĕanskih Maĕara koji űive u Beĕu iskusio da iako su i oni sami migranti, ipak osuĕuju i mrze ostale migrante i izbeglice koji űive u Beĕu. I ne primeĕuju da su ljudi koje oni mrze u istoj situaciji kao i oni. U principu pripadaju istoj grupi – u oĕima drugih ljudi. Naravno, imaju drugaĕiji jezik i kulturu, ali u inoűtranstvu sve ovo se na kraju sliva u jedan veliki buĕkuriű: na kraju ne govore dobro maĕarski, ali ne nauĕe ni nemaĕki, nemaju svoju kulturu, ne raĕunajuĕi novije kulturne pravce u sluĕaju mladih, kao űto su na primer hipsteri.

A űta to ostaje u Vojvodini? Ili, ko još u stvari ostaje? Jezici – bez znanja jezika drugih. Kultura – bez identiteta. Identitet – bez kulture. Knjiűevnost, naravno, ostaje, knjiűevna dela raĕaju se konstanto, űta viűe. Jer i pisaca ĕe biti uvek. Ĉak i bez smisla za humor, tonuĕi sve viűe u duboku starost, kao staro drvo koje viűe ne apsorbuje vodu, ne proizvodi kiseonik, ne pravi viűe ni hladovinu – evo, da koristim *ozbiljnu* metaforu.

Kao űto stoji u jednom aforizmu: situacija je beznadeűna, ali nije preteűka. Dobrim razlogom pretpostavljamo da je vaűno negovati i analizirati kulturu, identitet, knjiűevnost. Ali veĕna pitanja ostaju: da li je knjiűevnost zaista baű sa aspekta kulture i identiteta toliko neophodna? Da li je nacionalni identitet osnova druűtva? Na sreĕu, to su mnogo komplikovana pitanja, a ujedno za veĕinu ljudi sve je to

izuzetno jednostavno: lepo ŭive bez ovih stvari – samo je u poslednjih dvesta godina iskrsnula i postala konstrukcija ova hipoteza, da bez ovih stvari, prestaje i ŭivot.

LITERATURA:

- Halász, László, "Megjegyzések a kritikáról. Élet és irodalom," 2018, <https://www.es.hu/cikk/2018-09-21/halasz-laszlo/megjegyzések-a-kritikáról.html> (15-09-2018)
- Höpken, Wolfgang, "History Education and Yugoslav (Dis-)Integration," in: (eds. M.K. Bokovoy, J.A. Irvine and C.S. Lilly), *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992*, London: MACMILLAN, 1997, 79-104.
- Szilágyi, Ágnes, "Komolyan a humorról – humorelméletek Platónól napjainkig," <http://mindset.co.hu/komolyan-a-humorrol-humorelmeletek-platontol-napjainkig/> (20-09-2018)
- Szögi, Csaba, "Humorban nem ismerek tréfát," *Magyar Szó*, 2018, szeptember 7, https://www.magyarsozso.rs/hu/3777/kultura_irodalom/189378/Humorban-nem-ismerek-tr%C3%A9f%C3%A1t.htm (10-09-2018)
- Rogers, Brubaker, *Csoportok nélküli etnicitás*, ford. Neményi László. Beszélő, 2001.
- Rogers, Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Cambridge, Mass., 2004.
- Zahra, Tara, "Képzelt nemközösségek: nemzeti közömbösség mint elemzési kategória: Regio," 2017. 2. <http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/159> (10-09-2018)

Sa mađarskog prevela Kristina Orovec

Multiple Identities and National Indifference of Vojvodina's Hungarians – Absence of Humour and Seriousness in belles lettres

ABSTRACT: The article focuses on the question of identity of Hungarians in Vojvodina, taking into account the "seriousness" of writers who are always the most concerned with the national identity. In contrast to them, there is a younger population of Vojvodina's Hungarians. Some recent research shows that they are not so preoccupied with the national identity. To majority of them, it is not of such importance which the scientific literature defines as *national indifference*. In fact, they have double or multiple identity. More than half of them consider themselves to be part of both Hungarian and Serbian nationality, while most of them declare themselves as Vojvodina's Hungarians. Therefore, the regional identity has a great importance.

KEYWORDS: multiple identity, national indifference, minorities, nationality, stereotypes, seriousness

Primljeno: 20. oktobar 2018.

Prihvaćeno za objavljivanje: 22. novembar 2018.